

Снежана Милосављевић-Милић

РЕТОРИЧКИ ЖАНРОВИ У „ЗЛАТНОМ РУНУ”

Добривоје Станојевић: *Реторика „Златног руна”*,
Мали Немо, Панчево, 2001

У студији о односу књижевне реторике и литерарног вредновања Миодраг Радовић пише да је „уношење реторике у проучавање књижевности инспирисано са два мотива који збиља често суделују у истој особи, па ипак одговарају темељно различитим схватањима књижевне реторике”¹. Једно, систематско схватање, полазећи од античке реторике, интересује се за једну општу методiku у проучавању књижевности, док друго, такозвано историјско схватање књижевне реторике, „полази од констатације да традиционална реторика представља у друштву унутарњу образовну силу/моћ/(као учење претворено у радњу и доношење суда), која је утицала на развијање и примање књижевног дела. Она омогућује осветљење узајамне и (историјски променљиве) зависности између *rhetorica docens*, књижевне праксе и књижевнокритичког доношења судова.”²

---

¹ Миодраг Радовић, „Књижевна реторика и литерарно вредновање”, у: *Интердисциплинарности теорије књижевности*, зборник радова, Београд, 2001, стр.128.

² Исто.

Када прочита наслов књиге Добривоја Станојевића *Реторика „Златној руна”*³, читалац може очекивати да ће се аутор бавити или реторичким потенцијалом текста као интенционалног дискурса и из њега изведеним импликацијама „реторике читања”⁴, или да ће се сустрести са традиционалним реторичким жанровима и књижевним универзалијама који су препознати у једном савременом књижевном делу какав је Пекићев роман. Ту почетну недоумицу изазвану амбивалентним значењем наслова убрзо, међутим, распршује сам увид у садржај књиге који нам открива да је посреди систематски тип реторике и то она њена ранија варијанта која обухвата учење о фигурама и која се као легитимни део теорије књижевности често преплиће са стилистиком.⁵

Станојевићево методолошко полазиште су традиционални реторички поступци виђени превасходно као „поступци у комуникативној улози”, којима је блиско Бахтиново значење „говорних жанрова”. Интерпретативно тежиште, пак, на стилским поступцима и њиховој ко-

---

³ Добривоје Станојевић је досад објавио две књиге: *Форма или не о љубави (Прилоз изградњи модела њрозне формације на грађи њексјова млађе ѡрозе с краја 70–их и ѡочейка 80–их година)*, Београд, 1985. и збирку песама *Сокрај вержба несјајање*, Београд, 2001. Запослен је на Факултету политичких наука у Београду на катедри за новинарство и комунологију (предмет Стилистика и реторика).

⁴ О новој, књижевној реторици и реторици читања у нас је последњих неколико година писао Миодраг Радовић. У већ поменутој студији, Радовић истиче да док се класична реторика бавила правилима која регулишу књижевно стварање и била у блиској вези са поетиком, дотле се нова реторика интересује пре свега за препознавање реторичких склопова у процесу рецепције, те се појављује не као *ars bene dicendi*, него као реторика читања (као, рецимо, у радовима П. Де Мана, Р. Барта, Ж. Женета, Луси Најал, Барбаре Џонсон и Мишела Шарла, чије дело и носи експлицитан наслов *Rhétorique de la lecture*, Париз, 1977). (131) Реторика у доба деконструкције замењује *реторику свесји* реториком текстуалности, чиме се покушава избрисати граница између текста уметничког дела и тумачења, између тзв. примарних текстова и секундарних текстова. (131) *Реторици читања* посвећен је и темат у часопису *Књижевна критика* 20 (1989), бр. 3, са предговором Миодрага Радовића. О новој, књижевној реторици исцрпније пише и Најал Луси у *Посјмогернистичкој теорији књижевности*, (Нови Сад, 1999, прев.) у поглављу „Реторичко читање”.

⁵ М. Радовић такође указује на то да је на нови пораст систематског огранка књижевне реторике утицао семиотички оријентисани структурализам чија су два схватања допринела ехабилитацији реторике: да књижевне текстове као текстове уопште чини средство остварења комуникације и отуда је примарно анализирати их са прагматичког гледишта, и да они представљају средства једне нарочите технике употребе знакова (уместо да се схватају као еманација песникове душе), нав. дело, стр.129.

муникативној функцији, указује на то да је аутор најчешће реторику узимао као дисциплину теорије књижевности која се превасходно интересује за језичке поступке па се у том погледу понекад изједначава са стилистиком. На тешкоћу њиховог разграничења Станојевић указује у уводном делу књиге, покушавајући још једном да на Лотмановом трагу изведе дефиницију реторичких поступака као „ланца стилских знакова усмерених ка говорној комуникацији”. (10)

Ауторово даље фокусирање методолошког приступа изгледа, међутим, спорно. Почетно методолошко разграничење унутрашње реторике (комуникативни спегови у роману) и спољашње реторике (релација приповедача и публике) није потпуно кохерентно јер је у њему садржана импликација о две наизглед недодирљиве и различите комуникативне линије. Јасно је, наиме, да се и оно што припада „унутрашњој реторици на један посредан начин тиче релације приповедача и публике (како год одредили категорију читаоца – као имплицитног, претпостављеног, виртуелног)⁶, као и што аспекти и облици спољашње реторике (у најширем смислу *коментар приповедача* у коме је баштињено старо значење реторичке интенције), имају свој извор и пребивалиште у унутрашњој реторици. Читалац је увек латентно присутан као друга страна у реторичком чину, дакле, чак и онда када није непосредно апострофиран.

Иако Станојевић наглашава да ће тежиште књиге бити на „говорној разноликости” јунака којима припада и лик приповедача-хроничара, он ће ипак морати, вођен реторичком мрежом Пекићевог романа, да повремено пређе са тумачења реторичких фигура на тумачење смисла мање или више прикривене приповедачеве реторике.

Оријентација на макростилски ниво (говорни жанрови) има, свакако, своје оправдање у чињеници да се у *Златном руну* ретко појављује такозвани свезнајући приповедач као коментатор и носилац реторичког потенцијала (комуникативног, али и интенционалног), који је познат из традиције европског и српског реалистичког романа.

У традиционалном роману овај приповедач је био најчешће носилац недвосмислених целовитих значења (или је у доброј мери то тежио да буде – чак и кад је носилац говора био лик-маска приповедача), док је код Пекића, као уосталом и код других савремених писаца, иронијска тачка гледишта потпуно дестабилизovala коначна смисаона исходишта романа. „Код Пекића је све предмет реторизације”, вели аутор књиге и издваја седамнаест реторичких жанрова: монолог, сказ, дијалог, полилог, реторско питање, хиперболичку реторику, поступак алузивности, топосе, иронију, реторику хришћанства, афори-

---

⁶ О типологији читаоца у књижевнотеоријским радовима в. Стефан Сантер Саркани, *Теорија књижевности*, (прев.), Београд, 2001, стр. 60—85.

стичке облике, изреке, пословице, загонетке – питалице, виц и трач, универзалне исказе и клетве. Даље њихово разврставање и подкласификација није, међутим, изведена са становишта кохерентне типологије. Тако се, рецимо, дијалог дели на епски, драмски, полемички, конфликтни, итд, иако је јасно да би и полемички и конфликтни могли бити аспекти драмског дијалога. Оваквим вишеструким поделама постигнута је, свакако, аналитичка пуноћа јер је указано на многобројне нијансе говорне и функционалне реторичке разноликости Пекићевог романа. Уз то, неке традиционалне дефиниције реторичких поступака су реинтерпретиране, као, на пример, топос и реторичко питање.

У покушају тумачења и описивања реторичких поступака указано је на њихову динамичку природу, али и на тешкоће њиховог дефинисања, то јест, на непостојање чистих категорија. Такав је случај са солилоквијем и реторским питањем. Облици реторских питања се у *Злајном руну* прожимају. „Нема чистих категорија. Прожимају се еротема (питање на које је одговор очигледан), еперотеза (емфатично питање ради постизања посебних ефеката) и анаценоза (питање постављено стварној или измишљеној особи).” (59) Тешкоћама у тумачењу реторичких поступака доприноси и техника својеврсне „минус реторике” – „осујећене комуникације”, као и „реторички егзибиционизам” јунака које аутор открива у Пекићевом делу. Та специфична, само Пекићу својствена нејасност, доводи се у везу са библијским и митским елементима на којима се заснива Пекићева поетика. Станојевић, такође, не занемарује ни контекстуализацију Пекићевог романа тиме што се повремено позива на стилске параметре у смислу књижевноисторијских категорија (пре свега романтичарске и реалистичке парадигме), и то најчешће у фуснотима. Тиме се отвара могућност за даља промишљања функције реторичких поступака у којима се активира однос према традицији.

Највише простора Станојевић је посветио иронији и реторичком иронијском вишегласју. Иронија је виђена као незаобилазни део критичког става писца у свим његовим романима, али става који никад није једнозначан и који као такав крије замке рецепцији. „Читалац (...) упорно настојећи да схвати иронију, подсвесно се диви и иронизује ироничара, али не схвата да може да иронизује и своју иронију ироничара, јер у том тренутку и сам постаје ироничар-стваралац. То јесте једна од главних замки у *Злајном руну*.” (121)

Реторички облици виђени су, такође, и у метапоетичком контексту – тумачена је не само њихова употреба, већ и Пекићев однос према њима. То је показано на примерима пословица и универзалних исказа у којима је уочено пародирање симболичке митске мудрости и релативизовање значења.

Истицањем познатих реторичких поступака који су због клише-тиране примене постали неупадљиви и даљим њиховим иновирањем

Пекић је, како аутор тврди на више места у књизи, извршио обнову реторике српског романа. Управо са тог аспекта *Злајино руно* представља најбољу илустрацију Пекићеве поетике.

Међу најважнијим функцијама које су постигнуте употребом реторичких поступака Станојевић је издвојио следеће: 1) композиционо и мотивационо организовање времена и простора романа као једног великог ГОВОРА романа; 2) релевантна улога у конституисању жанра романа – *Злајино руно* је стога и дијалогски роман, и историјски, и роман параболоа, и роман-мит, и херојско-комични роман; 3) реторички поступци су и чиниоци уметничке изградње лика и њихових различитих димензија (психолошке и историјске, које чине раван реалног, као и митске, која је у равни фантастике)⁷; 4) природа реторичких поступака суштински одређује слику света у роману као иронијску, која је уз то допуњена трагиком и хумором; 5) реторички поступци нису само средство, већ и чиниоци динамичке романескне комуникације па се њиховом употребом наглашава говорна разноликост и дијалогичност романа; 6) у равни поетике њихов значај долази до изражаја нарочито када се успостави однос према реторичким жанровима из традиције, па у том погледу аутор на више места успоставља паралеле са Стеријом, Црњанским, народном књижевношћу, указујући при том на интертекстуални потенцијал Пекићеве алузивне реторике која се не може схватити без позамашног читаоачевог искуства.

Велики обим грађе (Пекићев роман има седам књига и 3260 страница), условио је селекцију примера, па је аутор ишао за тим да изабере само неколико или понекад и само један репрезентативни пример за сваку класификацију или подкласификацију реторичких жанрова. Због тога мали број цитата на једној страни, и бројне типологије и дефиниције на другој, стварају помало утисак неравнотеже а књизи дају информативни карактер са донекле лексикографским концептом у основи. Читаоцу који би трагао само за теоријским експликацијама поменутих реторичких облика Пекићев текст би представљао изврсно пронађене илустрације. Оваквим концептом Станојевићева књига испуњава и критеријуме солидног универзитетског приручника јер на егземпларан начин указује на методологију једног типа реторичке интерпретације књижевног дела. Њен значај није, дакле, само у осветљавању Пекићеве поетике приповедања, већ је и прагматично-инструментални.

---

⁷ Као важну особину реторике *Злајиног руна* Станојевић наводи то што ликови у роману непрестано размишљају, супротстављају се и реторички делују. Будући да се одлучио за „унутрашњу реторику”, реторику лика, аутор је свакако морао више пажње да посвети аспектима уметничке изградње јунака, чиме би у пуној мери указао на значај саме реторичке димензије јунака.

Најзад, треба нешто рећи и о незаобилазној „реторици читања” и о оном делу који се односи на стил којим је књига писана. Наиме, има се утисак да је нешто од Пекићеве „реторичке заразе” прешло и на његовог интерпретатора јер је и реторика интерпретације обележена једном унутрашњом дијалогичношћу коју чине игре речи, иронизација дискурса, употреба парадокса. Више пута навођена кључна Пекићева рефлексија из романа – „Што живот даје – убија”, за аутора представља инспиративни интерпретативни путоказ, као и алиби за један отклон од сваке строго дискурзивне интерпретације. Та склоност да се укаже на релативизам у науци о књижевности која је, наравно, праћена скепсом, у Станојевићевој књизи има свој корелат у честим есејистичким пасажима који представљају извесну противтежу бројним терминолошким експликацијама. Са оваквим местима аутор можда може рачунати и на један шири круг читалаца, нарочито оних који су љубитељи стваралаштва Борисава Пекића.